



KONTRAEKSKLUZIVIZAM ILI O SVEDOČENJU LICA

Sa apsolutnom sigurnošću mogu da tvrdim da je Edvard Kocbek (1904–1981) ne samo jedna od velikih pesničkih ličnosti minulog veka koja prevazilazi nacionalne kategorije, ne samo svedok istorijski sudbonosnih događaja od presudnog značaja, koji svojom neizmerenom težinom utiču na naše živote danas, već da je, pre svega, suptilan svedok duha vlastite ličnosti, koji proizilazi iz viška ljudske upletenosti u vlastito ja i opuštenosti kao i slobode vlastite čovečnosti koja se napaja na izvoru transcendencije svega onoga što dolazi, i što „još uvek nema imena“.

U tom smislu on je duhovni naslednik onih plemenitih ideja evropske duhovne tradicije koju predstavljaju veličine kao što su Romano Gvardini, Nikolaj Berđajev i Jan Patočka. Zašto ističem upravo ta tri imena? Zato jer su, imamo li u vidu iskustvenu, dakle doživljajnu ravan njihovog svedočenja, najbliži Edvardu Kocbeku, a njihov radikalni i nekonformistički lični stav doveo ih je do svedočenja koje govori u prilog budućnosti ljudske sudbine, a istovremeno označava onaj aspekt našeg vremena koji predstavlja nadu budućnosti, a to je „moć slobode“. Njeno ostvarenje moguće je samo iz ljubavne prekomernosti, iz darežljivosti dara, iz neke buduće otvorenosti za „potpuno drugog“, dakle, i protiv svake isključivosti ili, možemo reći, iz „brige za dušu“. Jan Patočka je glavni tvorac Povelje 77, koja otvara novo pitanje slobode i dostojanstva ljudske ličnosti u porobljenoj Evropi bipolarne podele na ovu i onu stranu čelične zavese, a pre svega represije dirigovanog sistema komunističkog totalitarizma. Edvard Kocbek je nekih deset godina ranije objavio nastavak svojih dnevnika koje je pisao kao član pobunjeničkog pokreta, takoreći sa frontalnog položaja i u spontanom i oslobađajućem, pesničkom ili filozofskom tonu, on otkriva to „isto“ iskustvo „drugosti“, ploda čovekovog celokupnog životnog iskustva, međutim i hrabrosti disidentskog položaja u totalitarnom, represivnom društvu. Povelja 77 i Povelja! Jan Patočka umire tokom policijskog saslušanja i zastrašivanja, a Edvard Kocbek, prilikom simboličnog obeležavanja svog sedamdesetog rođendana, otkriva nečuveni zločin koji režim pokušava da na svaki način prećuti i prikrije, što ga u potpunosti stigmatizuje i verovatno i odvodi u preranu smrt. Imenovanje tako izraženog ličnog stava *intelektualca* koji je permanentno *pred odlukom* – skandaloznim stanjem „naivnosti“ i čak zločinom ili u duhu poslednjeg novogovora i „terorizmom“, blago rečeno jeste perverzno i licemerno. Ono, međutim, ne iznenađuje, a istovremeno, nažalost, kao i već mnogo puta, svedoči o siromaštvu slovenačkog akademskog duha, kao i njegovoj manipulativnosti i nepomirljivosti. Međutim, na ovom mestu ne mogu da govorim o tome. Temelj Kocbekove ličnosti, naravno, čini njegovo pesništvo, u pogledu toga se zaista možemo složiti, ali upravo u tome je srž njegove aktivne ljubavi, svedočenja „slobodne misli i autentičnog samoizražavanja“ kao kompleksnog, darežljivog

i spasonosnog doživljavanja svega što postoji. Međutim, životne istine se potvrđuju u životnom delovanju!

Ratovi dvadesetog veka dostižu svoj vrhunac u raščovečenom stanju Prvog svetskog rata i razvoju tehnologije smrti Drugog svetskog rata, čiji je svedok iz prve ruke bio upravo Kocbek koji taj totalni rat prepoznaje već na samom početku (1941) kao *čvorište* svih večnih i časnih pitanja, kao teskoban i istovremeno zastrašujući proces, „koji u potpunosti otvara pitanja [...] svega što se tiče ljudske sudbine“, kao što tvrdi u izuzetnom eseju „Intelektualac pred odlukom“. Esej je bio objavljen u poslednjem broju časopisa *Dejanje*, koji je predstavljao stecište posebne duhovne intenzivnosti koja se odupirala svakom ideološkom ekskluzivizmu usred totalitarnog vremena krajnje (tokom rata „terorističke“ i zločinačke) desnice i levice, usmeravajući se iz zatvorenosti ka otvorenosti svog doba, izvirući iz aktuelnosti prelomnog trenutka koji je zahtevao rizično *Delovanje*. Danas iznova živimo neke prelomne trenutke. Vidljivi i opipljivi totalitarizam preselio se od spolja ka unutra, a upravo o toj najvećoj opasnosti razmišljale su veličine o kojima govorimo obraćajući se uvek aktuelnoj sadašnjosti.

Jedno od ključnih pitanja takve koncepcije jeste *Pitanje javnog uključivanja ili isključivanja intelektualca*, pitanje omogućavanja ili onemogućavanja razmišljanja i samopreispitivanja „osobina današnjice“. To je tema ovogodišnjeg *Međunarodnog festivala Revija u reviji*, koji se već po sedmi put održava u zaleđu Trsta, i predstavlja bogatu mogućnost međunarodne intelektualne i umetničke razmene kao i preko potrebnog dijaloga evropske „žive kulture“. Poslednji dan našeg festivala posvećen je upravo toj temi, odnosno, počiva na svedočenju dve specifične ličnosti koje nisu podlegle zastrašivanjima totalitarnog režima, koji ih je, kao i brojne druge svedoke slobodne reči, nadzirao i kažnjavao isključivanjem iz javnog prostora. Uz Edvarda Kocbeka to je sasvim sigurno i Bela Hamvaš. Proizvod takvog razmišljanja je i ova knjiga kao posebno izdanje slovenačkog časopisa *Apokalipsa* i mađarskog časopisa *Jelenkor*, koja je deo međunarodnog dijaloga evropske mreže *Revije u reviji*. Šest izabranih eseja Edvarda Kocbeka tako izlazi dvojezično, na slovenačkom i mađarskom jeziku i „neplanirano“ se predstavlja u kontekstu Ljubljane kao svetske (UNESCO-ve) prestonice knjige i Pečuja kao evropske prestonice kulture, dakle, u aktuelnom društvenom trenutku određene vremenske odluke. Da li će nas to nekuda pomeriti i odvući, da li će nas dotaći i podstaći na vlastito svedočenje, zavisi samo od nas samih. Između ostalog, i kao čitalaca.

1.

Isključivanje je uvek posledica nekih dogmatizovanih i doktriniranih elemenata koji nameću svoju volju, što uvek iznova svedoči o dobu koje nije istraživački otvoreno prema istini kao subjektivizovanoj radoznalosti živog, i pokušava da takav trud na ovaj ili na onaj način nasilno zatre. A-topika današnjeg ljudskog položaja je (anti)mesto premeštanja u unutrašnjost čovečnog, u sferu srca, na „dno duše“, kao što smo sve manje naviknuti da kažemo. Samo tako mogu da – možda, doduše, pomalo nespretno – progovorim o subjektivnosti darežljivosti dara i autentičnog odlučivanja lica, onog odlučivanja koje u duhu „druge naivnosti“ vraća licu vlastito nepatvoreno dostojanstvo „izvornog stanja“ (Hamvašev izraz!). Tu je, naravno, Kocbek ipak na tragu originalnog hrišćanskog shvatanja života,

odbrana/govor je tako „svojestven“ Hamvaševom religioznom geniju. Korenit, kritičan i beskompromisan duh hrišćanskog stava stremljen uvis i na unutra kao veličanstvena arhitektura gotskih katedrala. Još i više: to izvorno stanje čoveka poziva na autentifikaciju osobe u čitavoj njenoj polarnosti, kao i njenom višeglasju. O društvenoj opasnosti dogmatičnosti doktrina, koje u krajnjoj intenciji vode u tehnokratizam birokratskog društva, govorio je još Nikolaj Berđajev, a o skrajnutosti dostojanstva lica i Romano Gvardini. Kocbek se u svojoj personalističkoj revolucionarnosti osvrće upravo na njih, bez obzira na to da li su u pitanju časopisi koji su prethodili *Dejanju – Križ na gori* ili *Križ*, ili časopis koji je predstavljao glas hrišćanske grupe u Oslobođilačkom frontu, *Slovenska revolucija* (taj je po mišljenju komunista „preticao razvoj“). A Edvard Kocbek tu iznosi svoje iskustvo, koje se nije porodilo za pisacim stolom akademskog teorijskog razmišljanja, već je plod ličnog doživljavanja, problema koji se sagledava i oseća u čitavoj njegovoj metafizičkoj dubini i usred istorijskih, dakle vremenski napetih, turbulentnih dešavanja.

Ljudi su danas, izgleda, preduzetnički nastrojani, međutim ekonomija nas je zapravo progutala. To je nova ideologija površnosti i vladavine uprošćenih medija, doba spektakularnosti i skandaloznosti, omasovljenog konzumerizma koje svedoči o krizi slobode izbora (o kojem se toliko priča), nestajanju onog ljudskog i eskapizma u izmaštane svetove, kao i o važnoj krizi filozofskog mišljenja kojem nedostaje egzistencijalno „prvobitno stanje“ (koje je stanje čoveka u njegovoj čovečnosti). Istinska sloboda može biti samo egzistencijalna (unutrašnja širina ljudskog bića). O njoj je moguće govoriti, kao što kaže Berđajev, „samo jezikom simbolike duhovnog iskustva“, „kao o intuitivnom opisu duhovnih susretanja“. Međutim, kosmički pretres ljudskog može da probudi život koji će se roditi „ni iz čega“, „zgrabiti poput plamena“, „iz neznane podsvesti“, ali sa suštinskim naglaskom koji prevazilazi demoničnost i orgijastičnost – iz ljubavi, samozaboravne i besplatne, neproračunate i bezuslovne, dakle, kao čista suprotnost ljudske samovolje i egomanije. Dakle, ono autentično stanje čoveka kao dostojanstvenog stava slobodnosti koji je Hamvaš nazvao „prvobitnim stanjem“, one spasonosne stvarnosti koju ne smemo i ne možemo posedovati, već u kojoj samo možemo da boravimo. Podrum ljudske sveti je tu važan element bolne potpunosti, koji ne isključuje ni one mračne, noćne strane života koji otkriva čvor totalnog rata. On nemilosrdno i nepobitno zastire proces temeljnog egzistencijalnog preispitivanja *na punoj (frontalnoj) liniji*. I – da li smo kao čovečanstvo, kao organska zajednica pojedinaca – doneli nešto iz tog iskustva? Odgovor ne može biti jednodimenzionalno označen, ali čini se da se vidljivi totalni rat produžio u nevidljivi sukob *odsustva* ljudskih odnosa suštinske nesrazmere moći. Međutim, zrnice nade uvek postoji, sve dok postoji životna praksa koja podrazumeva zajedničko kretanje ljudi ka određenom očovečenju smisla koji se otkriva samo „u hvatanju ukoštac sa svetom“. I, nijedan početak ne može biti nedužan, nijedna odluka nije jednoznačna.

O tome govori iskustvo inkluzivnosti, sposobnosti za dijalog koji može da se razvija samo u polifoniji glasova egalitarne strukture komunikativne racionalnosti. Takva komunikativnost slobode ne plaši se krhke i britke ranjivosti, drobljenja duhovnih i životnih organizama u prelomnim trenucima odluke, jer jedino tako može da se odupre postojećem poretku „koji predstavljaju kapitalizam u privredi i društvu, liberalna demokratija u političkom životu, a u duhovnom životu građanski duh“. Demokratski evropski duh slobode iznova uspostavlja odbrambeni stav svetskog *statusa quo*, mogli bismo da ponovimo

Patočkinu misao o predrevolucionarnom vrenju koje nije otvorilo novi životni prostor slobode, već je još više produbilo tragičnost ljudske neslobode i raspolaganja svim ljudskim, kao volju za organizovanjem svega životnog u beživotan vid *onaučenog* života. To je slatna fronta, koji donosi temeljni pretres ljudske egzistencije – „rat kao front obeležava zauvek“. „Front je apsurdnost *par excellence*“, kaže Patočka o stvarnosti svetskog rata. Najgore u svemu tome je to da je, istovremeno, pobedonosni mir iluzija, „u kojoj pobednik moralno propada i da rat još uvek traje očigledno je na osnovu činjenice da u zemlji revolucije deluje u pravcu potpunog istrebljenja svih konvencija, da vladaju ona bezobzirnost prema životu, onaj otrov sumnjičenja, klevetanja i demagogije, koji su posebno ojačali u danima kada je u svemu vladao front i kada ljudi nisu koristili samo vatreno oružje, već i sve slabosti neprijatelja i sve mogućnosti kako da ga dovedu do unutrašnjeg sloma ne bi li (barem na trenutak i naizgled) ostvarili svoj cilj.“ „Rata se ne može osloboditi onaj koji se ne oslobađa vlasti mira, dana i življenja u liku koji ispušta smrt i skriva pogled od nje.“ U slovenačkom duhovnom sklopu to je toliko bolnije istinito zbog zločina koji su se nastavili u posleratnoj stvarnosti i traumatizovali i stigmatizovali naš istorijski položaj sadašnjosti prećutkivanjem te strašne krivice „oslobodilačke frontnosti“, o kojoj je tako hrabro i otrežnjujuće progovorio upravo Edvard Kocbek u čuvenom trščanskom intervjuu sa Borisom Pahorom. To je takođe bunt slobode, stav umetnika koji ne izbegava svoju društvenu odgovornost i koji ne podleže logici konformističkog izbora linije manjeg otpora, uprkos režimskom zastrašivanju, nadziranju i dugogodišnjoj isključenosti iz prostora javne reči. I šta je dužan da učini intelektualac? Da se oslobodi „nepojmljivog straha“?

2.

Šta se dogodilo nakon Drugog svetskog rata? Kocbek to zaključuje još kada u svom eseju „Mali i veliki narodi“ kaže da je ljudska sudbina „postala isključivo politička“, proces društvenog života je raskinuo sve unutrašnje veze sa „svojim ljudskim smislom“. Šta je, dakle, donela vremenska dijalektika epohe? Ne samo da je donela neosmišljenost ličnosti u čemu Patočka vidi glavni problem hrišćanstva (i njegova potiskivanja), već i problemsku otvorenost za dijaloški proces između ja i ti, između zajednice i pojedinca, neprestano otkrivanje zbog kojeg Habermas može da govori o permanentnoj demokratskoj i egzistencijalnoj revoluciji (sa već pomenutim preokretom 1989. godine koji je obeležio simboličan pad čelične zavese). Međutim, stanje nakon fronta nije rešilo mučan problem slobode, upravo suprotno. Čini se da se pojavila nova, privilegovana vladajuća vrsta, nova birokratija do krajnosti organizovanog društva. To nije bio problem samo komunističkog društva, kao što je sasvim ispravno najavio Berđajev, kako se ispostavilo nakon 1989, kada se birokratizacija društva i njeno sve veće intervenisanje u svakodnevni život još više uvećala i zadobila još strašnije, a istovremeno još manje uhvatljive oblike. Sve to, po mišljenju Berđajeva, proizlazi „iz pogrešne objektivizacije društvenosti“, istina je, naime, u subjektivnosti i individualna je. Tek sa takvim isticanjem demokratski naponi mogu da pobede hegemoniističke težnje i da dovedu do „istinski demokratskog političkog poretka“ zapadnih demokratija, koje bi tako promenile svoju plutokratsku suštinu tek kroz osvešćenje spoznaje da je ljudsko biće glavni nosilac života. Društveni procesi to ne mogu da spoznaju,

dok redukcija života u svaki oblik političkog ili idejnog imperijalizma unosi neopisivu tragediju ugroženosti osnovne suštine ljudskosti, kojoj preta „duhovna i fizička smrt“. Kocbek proročki najavljuje posleratni razvoj: „Ko misli da se u međunarodnoj politici današnjice razvijaju čovečanske težnje, [...] fatalno se vara.“

Međutim, uprkos svemu tome, Kocbek je optimista. U dubini svog bića on oseća „očekivanje onoga što dolazi“. Raščovečenje će biti dovedeno do krajnjih granica, što će dovesti do spasavanja ljudskog dostojanstva, konkretne čovečnosti, a to će posegnuti i u socijalne i društvene strukture. Budućnost evropskog uređenja on tako vidi u federativnoj Evropi. „Nova Evropa se mora izgraditi pod znakom kompletnog čoveka, individualca, njemu moraju služiti državni aparat, privredni poredak i duhovne vrednosti. Sve što postoji mora doprinositi ličnom razvoju čoveka i njegovom ispunjenju.“ Iskustvo kolektivismu smo već doživeli, a kako stoje stvari sa komunitarizmom? Odnos prema pseudorealnosti zamenjuje unutrašnji odnos prema istini, jer postaje najelementarnije pitanje slobode. Iskustvo slobode tako donosi konkretnu misao koja uvek pobeđuje „ekskluzivnost i neplodnost istine“. Kocbek na tom mestu progovara o humanizmu delovanja, „kojem nije samo do ispovedanja istine, već do njenog ostvarivanja“. Moramo ostati odani samima sebi, inače sloboda postaje lažan, „zastrašujuće osvetoljubiv oblik neslobode“.

3.

Pitanje lica je ključno za problematizovanje i rešavanje čvora koji je doneo totalni front apsolutističkih sukoba dvadesetog veka kao veka totalitarnih ratova. U to može da interveniše samo stvaralačka sloboda. Kocbek veruje u to u svoj svojoj ubeđenosti u verodostojnost svog vlastitog bića, između ostalog i kao intelektualca pred odlukom, dakle pojedinca postavljenog pred svoju slobodu. Ta sloboda je stvaralačka, kreativna, što znači da sam zauvek „slobodan za nešto, a ne od nečeg“. Istina ljudskog nije u produkciji produkcije koja se sve više povećava dostižući vrtoglavu nesavladihost (hiper)produkovano, već se „pravo očovečavanje zasniva na ekstazi, na celovitosti koja je nesameriva i na razigranoj slobodi prevazilaženja samog sebe“. To je istina umetničkog izraza kao poetičnosti. U pitanju je prenos, jer „reči u poetskoj upotrebi postaju polivalentne“, „višeznačne“. Suština poezije je tako uporediva sa suštinom bića – reč je o nezamenjivosti i jedinstvenosti reči, odnosno bića. Jedno je povezano sa drugim, jer je osnovno dostojanstvo čoveka kao pojedinca povezano sa slobodom njegovog izražavanja, govora. Pesnikova kretnja donosi stvaralačku slobodu sa diskontinuitetom, sa preskokom.

To da kako autor tako i čitalac mogu da „prevazilaze granice svog iskustva“, donosi „slobodnije mogućnosti postupanja“. To postupanje je uvek nesigurno „preispitivanje čovekove životne igre“, što donosi i bogati slobodu, „ne da bi se pri tom ugrozila sloboda svog bližnjeg“. To je izuzetno važan dodatak.

U slobodi stvaranja smo, naime, najbliži istinskoj ljudskosti. Ta odgovornost je „autentična, jer se suočava sa istinskom veličinom koja je veća od pravne i etičke“. Međutim, ne zaboravimo da se to odvija u strahu i trepetu, dakle, u izloženosti egzistencijalnoj stisci, krajnjoj otvorenosti za ranjivost koja otkriva „oblike traganja i bolnog podsećanja, novog gubljenja i lutanja“, dakle, onu istinu darežljivosti ljubavi koja ne poznaje nikakvu zagarant-

tovanost, već bezuslovno rizikuje u atmosferi postojanja koje „je jedna sama slika nesigurnosti“, kao što „više ne znamo kuda vodi put i ko smo“. Bojazan je zamenilo čuđenje, tvrdi Kocbek u poslednjem eseju iz našeg izbora, kada progovori o Kafki. Čini se da kroz razmišljanje o Kafki Kocbek još više produbljuje svoje bezdano i ekstatično doživljavanje istine, ali i iskustva revolucije, vrednujući je na osnovu njenog egzistencijalnog značaja. Književnost kao naslednik posvećenosti stvaralaštvu postaje „ogledalo apsurdna, potresno svedočenje“ toga kako čovek lako upada u vlastitu zamku istorije, kako se ljudska unutrašnjost fragmentizuje i fermentira u heteronomiji, ukratko, čovek gubi tlo pod nogama, a istovremeno je bačen u vrtoglavi bezdan teskobe (kao mogućnosti slobode).

Kafkin anonimni čovek, redukovan i okrnjen u svojoj ljudskosti, govori o radikalizaciji zla koju Kocbek prepoznaje već tokom rata, jer već tada počinju da se pokreću procesi posleratnog nastavka rata drugim „procesima, koji prevazilaze ratove, revolucije i tiranske vlasti, procesima koji su tiši, ali zato moćniji, jer iz korena menjaju osećanja, revolucije i vrednosti“. Ti amorfní procesi su se osamostalili „na račun čovečnosti, nastaje gigantska konstrukcija“ računanja, koje svojim automatizmima i refleksima sasvim nadzire čoveka i priprema mu „do sada najopasniju tamnicu“. Od toga možemo da se odbranimo jedino suverenošću ljubavi, neproračunatom, bezuslovnom ljubavlju ni za šta, suštinskom, „najizgubljenijom i istovremeno onom koja pruža najviše nade“. Ta nada je slična epohalnosti slobode koja donosi „*suspense* onoga što za mene izvorno važi“. Neka vrsta je apofatičkog iskustva negativnog, koje je istovremeno teza koja ne postavlja ništa, već samo sledi vlastiti doživljaj stvarnosti kojem smisao izmiče. Po padu totalitarizma usledila je vladavina tehno kapitala. On je počeo da učvršćuje „spoljašnju vlast nad dušama“ poput nekog postmodernog Velikog inkvizitora. Prevare i lukavstva savremene istorije se tako nastavljaju u koncentričnim krugovima sve veće teskobe (ali i užasa).

Zar nam onda preostaje još samo kafkijanski strah, pita se Kocbek. Treba se odupreti svakoj apsolutizaciji u ličnoj odanosti i iskrenosti, a to zahteva neku drugačiju koncepciju istorije. Na nju, međutim, još uvek čekamo! Svaka apstrakcija, naime, donosi ekskluzivističke i apsolutističke stavove, uprkos dijalektici! A sve to prati težnja za vlašću i vladanjem i gospodarenjem nad drugima.

Dvadesetog oktobra 1943. Kocbek u *Povelji* zapisuje: „To je sudbina svih profesionalnih revolucionara koji osvešćuju sheme materijalnih procesa i autoritativno ih objašnjavaju, u smislu da je sigurno samo objašnjenje objektivnog, to jest apstraktnog duha, a ne subjektivnog, dakle spontanog nosioca društva i istorije.“ Međutim, suština dijalektičkog gledanja zapravo je u antitetičnosti. Ukoliko se zaboravi na to, pre ili kasnije će doći do idolopokloničke revolucionarnosti i monolitne usmerenosti kao i različitih pritisaka s pozicije moći i posledično tome i razmaha krajnjeg nasilja. Međutim, uprkos svemu, važi i suprotno: instrumentalizaciju sveta mora iznova da nadomesti tajanstvenost i temeljno dovođenje u pitanje ustrojstva sveta i ljudske egzistencije. Za to je uvek vredno boriti se! Za slobodu koja je ljubavno darivanje darežljivost koja daje, ne da bi to davala do znanja.

(Sa slovenačkog prevela **Ana Ristović**)